

Марина Бунарџић

СВЕТИ НИКОЛА У ДАБРУ
Каталог изложбе

СВЕТИ НИКОЛА У ДАБРУ

Аутор текста и каталога

Марина Бунарџић

Издавач

Завичајни музеј Прибој

За издавача

Саво Дерикоњић

Рецензент

Др Ђорђе Јанковић

Уредник

Радован Бунарџић

Технички уредници

Горан Оташевић

Ибрахим Хасанагић

Фотографије

мр Владимир Червенка

Небојша Милијашевић

Коректура

Ивана Ранковић

Аутор изложбе

Радован Бунарџић

Штампа

“Графопринт” Сеојно - Ужице

Тираж: 500

Марина Бунарџић

СВЕТИ НИКОЛА У ДАБРУ

Каталог изложбе

Прибој на Лиму 2006.

Ова изложба је реализована уз благослов Његовог преосвештенства
Владике милешевског Господина Филарета.

Уместо предговора

Изложбом Свети Никола у Дабру Завичајни музеј, после изложбе Светог Георгија у Дабру и свеобухватних археолошких истраживања манастирске целице у Мажићима, наставља са приказивањем археолошког блага Средњег Полимља. Разлога за презентовање дела археолошких налаза из манастира Светог Николе у Бањи има више: осим што се по први пут, после вишедеценијских ископавања овог манастира, пронађени предмети враћају у Прибој и Музеј се активно укључује у обнову и истраживања манастира Бање, која реализује Републички завод за заштиту споменика културе из Београда.

Скуп Српског археолошког друштва чији је домаћин Завичајни музеј, најбоља је прилика да се представе резултати најновијих археолошких истраживања цркве Светог Илије и куле манастира Бање и да се поред археолога Србије и наши суграђани боље упознају са богатством и прошлошћу овог краја. Из разумљивих разлога изложбом и каталогом не могу бити обухваћени сви, веома бројни археолошки налази и резултати истраживања. Одабрани су налази откривени током истраживања на цркви Светог Илије и манастирске куле, малог брежуљка у порти који је деценијама распиривао машту о закопаном благу. Свакако најзначајнији и најдрагоценији су налаз печатњака манастира Светог Николе којим су пре неколико векова оверавана документа и палаз путног прибора за писање или дивита. Они заједно сведоче о писмености која је зрачила из „маленог утврђеног града Баниа поред реке Лина“.

СВЕТИ НИКОЛА У ДАБРУ

„BAN/I/IA, BAI/I/NA (Баниа, Баина) - (Прибојска Бања, на реци Лиму). Град је мали и утврђен, налази се поред реке Лина (Лима). Његова река има своје ушће између града Ковина и Београда (!) Од града Бање до Планае, (на десној обали реке Ибра, североисточно од Студенице) има 90 миља. Од Бање до Београда према северу, има пет дана хода. А од Бање до Ковина има 100 миља.”¹

Прс 852-е године, у далском Палерму на Сицилији на двору норманског краља Роцера II, о Бањи се знало толико. Не зна се по чему је она средином XII века била позната арапском географу Мухамеду ас Сариф ал Идрисију који је дао овај њен први писани помен. Неколико недеља пре смрти Роцера II, Идриси му је, после петнаест година рада, предао рукопис на латинском и арапском језику опширног коментара (Географије) *Kitabu al Rogger* и карту под називом *Tabula Rogeriana*. Поред тога била је завршена и велика карта на сребрној плочи димензија 3,42x1,48 метара. Краљ је, како стоји у Идрисијевом предговору Географији, желео да осветли границе и простирање свога краљевства, у којим климатима леже поједине тачке његових покрајина, копнени и поморски путеви и друго. Нарочито су били добро обрађени и представљени делови јадранске обале и острва које је Роцерово краљевство обухватало. Унутрашњост Балканског полуострва приказана је нешто сумарније, али довољно јасно и највешим делом препознатљиво. Све у свему, преко 7.000 података је обухваћено Географијом.

На простору, од детаљно убележених места јадранске обале према унутрашњости Балкана и Београду, Идриси је забележио три тачке, међу којима је и Бања. Може се са сигурношћу претпоставити да је Идрисијев

¹ *Monumenta cartographica Jugoslaviae II. Средњовековне карте*, олабрао и приредио Др Г. А. Шкриванић, Београд 1979, 15.

град Баниа, манастир Светог Николе у Бањи чије разрушено обзиђе локална традиција и данас назива Градом.

Археолошким истраживањима још увек није утврђено време оснивања манастира Бање, те је његова најранија историја углавном непозната.

Нешто више од пола столећа после Идрисија, пишући Студенички типик (између 1207. и 1215. године) Свети Сава одлучује да убудуће у избору игумана Студеничке лавре, као један од шесторице најугледнијих старешина српских манастира, учествује и игуман манастира Св. Николе у Дабру и то је први помен овог манастира у старим српским изворима.² Формирајући прве српске епископије Свети Сава одређује овај већ угледни манастир за седиште Дабарске епископије и за њеног првог епископа 1219/20. године поставља Христофора.³

Сл. 1 – Приказ манастиру Бањи са јужне/југоисточне стране, из Кратојске долине

² Свети Сава, *Студенички типик, цароставник манастира Студенице*, Београд, 1994, 73 (30а).

³ Сава епископ Шумадијеки, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996, 282.

*

Манастир Бања налази се на узвишеној заравни изнад Лимске долине, која је са истока заклоњена окомитим литицама Бањског брда, у чијем подножју истичу моћни извори топлих лековитих вода, које су формирале терасасто узвишење од наслага сиге, на коме је манастир подигнут. „У ранија времена манастир је био окружен густим шумама и какву разноликост сенки и боја су пружали ови густе гајеве... Таквим гајевима била је обрасла цела југозападна страна манастира, топли извори, обавијајући камену ограду, текли су укосо према западу у различитим правцима и сливали се у једну реку на којој су давно биле подигнуте манастирска воденица и ваљарица... Ка манастиру су водила три пута са источне, јужне и северозападне стране.”⁴ Несметани прилаз узвишењу и манастиру из лимске долине је могућ са југа, идући благом падином од данашњег насеља Потпећ. Ту су на неким местима делимично видљиви остаци трасе, можда још античког пута. Други повољни прилаз је такође са јужне/југоисточне стране из заклоњене Кратовске долине (сл. 1). Савремени пут из правца Прибоја, кроз Јармовачки поток, могао је у прошлости бити заклоњена коњска стаза. Подигнут на истуреном, а неприступачном месту, манастир је вековима доминирао долином.

Иако је цела област (изузев уских коридора) уз реку Лим или њене притоке, највећим делом неприступачна, због рудоносних жила бакра и гвожђа које се виде на површини огољених планинских падина, насељавана је још од најстаријих праисторијских периода. Тако се на простору северно од манастира, уз поток Јармовац налази већи број остатака рударских јама.⁵ Источно од манастира на јужним падинама Бањског брда, изнад Сувог поља, такође постоје остаци средњовековних рударских јама, у народу познатих као Грчки бунари.

*

Прва позната обнова манастира изведена је 1328/29. године, када је тадашњи епископ Никола III подигао „од испрва пали храм”, о чему говоре два натписа и запис на једном јеванђељу.⁶ Ктитори обновљеног храма били су краљ Стефан Дечански и његов син Душан. Потреба за обнављањем

4 Т. М. Бацетић, *Стара Србија, Прошлост, садашњост, народни живот и обичаји*, Београд, 2001, 77–78.

5 С. Дерикоњић, *Археометалургики и рударски центар Јармовац код Прибоја на Лиму*, Гласник Друштва конзерватора Србије 29 (Београд 2005) 33–36.

6 Преглед историје манастира Бање сачинила је М. Шакота: *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја*, Саопштења IX (Београд 1973) 19–46, са наведеном старијом литературом.

Сл. 2
Црква Св. Николе са
спољне источне стране

храма Св. Николе (сл. 2) може се довести у везу са сукобима и разарањима насталим у борби за престо између два претендента: Владислава и Стефана Дечанског, у којима је Бања вероватно разорена од стране Стјепана Котроманића, савезника Владислављевог.

У наредном периоду прошлост и историја Бање су прилично затамњене, а више светла на ово време бацају налази већег броја надгробника⁷ чланова породице обласних господара Војиновића, који су се сахрањивани унутар манастира Бање. Где су тачно били њихови гробови, ни археологија ни историја нису дале одговор, а надгробници са записима су се нашли у поду цркве Св. Николе у обнови средином XIX века. Истраживачи овог периода нису у расположивим подацима нашли одговор на питање одакле долазе Војиновићи⁸ и зашто су управо манастир Бању изабрали за место сахрањивања

⁷ Натписе са надгробника обрадила је у својој магистарској тези Г. Томовић: *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд, 1974.

⁸ Више о властелинској породици Војиновића – Алгомановића: Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1975.

чланова своје породице. Истраживањима започетим 2004. године⁹ потражен је одговор и на ово питање, тим пре што Војиновићи владају веома великом и пространом облашћу, а извори хуте о њиховом средишту. Како се манастир Бања налази на крајњој западној тачки изузетно плодне и велике, планинама заштићене, Кратовске долине, трагањем за столним местом Војиновића, обухваћен је и тај простор. Овде су, на северним обронцима испод узвишења и тврђаве Оштрик, откривени остаци утврђеног града, који се простирао на преко 20 ha. Побројавање микротопонимије такође упућује на утврђени град: Кула, Кулача, Дворина, Конаци, Заграђе, Збориште, Игриште, а остаци његовог водовода могу се пратити до врела Звечан подно Оштрика.

После пропасти државе Николе Алтомановића, цела област је изгледа припала бану Твртку, док је црквено седиште, неко време, пренето у манастир Милешеву. Крајем XV века, у турским освајањима ових простора страдао је и манастир Св. Николе на Бањи. У првој половини XVI века то је, како пише посланство аустријског цара које је на путу за Цариград туда пролазило, малени манастир са топлем водом која испод њега извире.¹⁰ Другу велику обнову манастира Светог Николе предузео је патријарх Макарије Соколовић, који га је у седмој деценији XVI века поново уздигао на ниво једног од најзначајнијих манастира српске цркве. Све до краја XVII столећа Бања је била важно духовно седиште. Зачућује да турски путописац Евлија Челеби, на путу од Београда до Херцеговачког Санцака, обилазећи и бележећи и мање интересантна места, пролази кроз Рудо и Прибој (априла месеца 1664. године) и поред манастира Светог Николе у Бањи, не споменувши га, одлази у манастир Маржић и даље у утврђење Ковин.¹¹ Крајем XVII века, после аустријско – турског рата, у коме је српско становништво било на страни аустријске војске, настала је сурова турска одмазда и највећа разарања манастирских храмова и зграда. Од тада, све до 1852. године када је обновљена црква Св. Николе, манастир је стајао запуштен. После устанка 1875. године, у коме је манастирско братство имало водећу улогу, турска војска спалила је манастир и село на Бањи, а храм Св. Николе претворила у војни магацин, сместивши у порти своју посаду. Између 1899. и 1901. године, за време архимандрита Гедона Марића, изведена је последња обнова манастира Св. Николе. Манастир је свечано освештен 1902. године, на празник Светог Илије (сл. 3).¹²

*

И поред значаја, манастир Светог Николе, некако је остао изван ширих научних интересовања и истраживања. Досадашња археолошка

9 Програмом Републичког завода за заштиту споменика културе предузето је током децембра 2004. и априла 2005. године археолошко рекогносцирање шире околине манастира Светог Николе у Бањи код Прибоја и тада прикупљени подаци биће објављени у књизи *Топографија средњег Полиња* која је у припреми.

10 М. Шакота, *нов дело* са цитираном литературом.

11 Е. Čelebi, *Putopis – Odlomci o Jugoslavenskim zemljama*, Sarajevo 1967, 382, 390–392.

12 В. Шалипуровић, *Прилози за историју грађевинарства у Средњем Полињу*, Београд, 1979, 142–161.

Сл. 3 – Манастир Бања после 1920. године, поглед са севера (снимио академик Миладин Пећинар)
 ископавања била су усмерена у два правца: на ископавања унутрашњости манастирских цркава¹³ и на формирање слике о манастирској целини, праћењем манастирског обзиђа.¹⁴ Делимично објављени резултати обављених археолошких ископавања,¹⁵ нису разјаснили постојеће дилеме о првобитној цркви Светог Николе Дабарског.

Археолошким ископавањима унутрашњости цркве Светог Николе, обухваћени су наос и олтарски простор са ђакоником. Нажалост проведена су углавном без присуства археолога. Остала је неразјашњена већина питања настанка и најстарије прошлости храма. Истраживаче је пре свега, збуњивало присуство великог броја гробова, како у наосу тако и у олтарском простору. Откривени остаци старије архитектуре углавном су остали неразјашњени. Проналазак сакривеног црквеног мобилијара, закопаног испред олтарске

¹³ Археолошке радове извела је седамдесетих година XX века екипа Републичког завода у саставу: М. Шаkota, И. Костић и Ч. Јордовић.

¹⁴ Археолошке радове извела је осамдесетих година XX века екипа Републичког завода у саставу: С. Поповић, М. Јанковић и С. Баршић.

¹⁵ М. Шаkota, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, Београд 1981; М. Јанковић, *Бања код Прибоја, манастирски комплекс и некропола*, *Археолошки преглед* 22 (Београд 1981) 119–123; Иста, *Бања код Прибоја – манастирска целина*, *Археолошки преглед* 23 (Београд 1982) 168–170; Иста, *Бања код Прибоја – манастирска целина*, *Археолошки преглед* 24 (Београд 1985) 171–174.

Сл. 4 – Конзервирани темељи цркве Св. Илије после ископавања 1975, поглед са истока

преграде јужне цркве, посвећене Уснењу Богородице,¹⁶ у за српски народ немирним временима краја XVII века, бацио је у заснак наставак и завршетак радова у Св. Николи. Предузета су и археолошка ископавања у унутрашњости цркве Св. Илије, чији остаци су идентификовани годину дана раније (сл. 4).

У покушају да разреши питање најстаријег храма манастира Бање и питање првобитне преднемањинке цркве Св. Николе, Милка Чанак Медић се опредељује за малу порушену цркву, посвећену Св. Илији, удаљену један метар од северног зида велике цркве.¹⁷ „На простору где је подигнут нови Свети Никола наишло се на старију некрополу. Тако је преко једног гроба зидан источни темељ ђаконикона, на неке су налегли западни зид и темељ стилобата под западним ступцима, док је највећи број покрио темељ који од источног ступца иде ка западном зиду ђаконикона, а носио је олтарску преграду. Нађено је и више гробова у олтарском простору, где се, иначе није сахрањивало. На старије гробове наишло се, природно, и испод јужне цркве, док зидови северног храма Светог Илије нису ни на једном месту пресецали гробове.”¹⁸

16 М. Шаќота, *нап. дело*.

17 М. Чанак-Медић, *Архитектура Немањиног доба II, Корпус сакралних грађевина*, Београд 1989, 15–22.

18 *Исто*, 17–18.

Сл. 5
Унутрашњост цркве Св. Илије
после ископавања 2005, поглед са
северозапада

Сл. 6
Унутрашње лице темеља северног
зида цркве Св. Илије

Сл. 7
Спољно лице темеља западног зида
цркве Св. Илије

*

Прецизније утврђивање времена подизања цркве Светог Илије, као и будући пројекат санације и реконструкције условљен потребом Милешевске епархије за њеном обновом, разлози су за предузимање ревизионих археолошких истраживања.¹⁹ Већ први откопи у унутрашњости цркве показали су да истраживања седамдесетих година нису проведена у потпуности и да се изнете претпоставке о Светом Илији као најстаријем храму манастира на Бањи, не заснивају на стварним чињеницама. Откопани архитектонски остаци темеља цркве (сл. 5) јасно указују на врло упрошћено утемељење у широком ископу темељног рова, убацивањем углавном ситно ломљеног камења без реда, уз непосредно заливање кречним малтером. Црква је једнобродна грађевина подигнута на старијем средњовековном гробљу, при чему најчешће није вођено рачуна о затеченим гробовима, тако да су поједини пресечени или премошћени темељном стопом. Тако се десило да су на неколико места дуге људске кости доспеле у упуњавање темеља, а у једном случају је и лобања заливена везивом (сл. 6). Грбови су веома густо укопавани и тек се у неколико случајева могу уочити укопи рака, не ретко уз поновљено сахрањивање, где се остаци раније сахрањених полажу у исту гробну раку или сандук, према јасно формираним обичајима (сл. 7). Између два источна пиластра, делимично је откопана 1975. године, зидана конструкција за коју се претпоставило да су два ступца који су били ослонци олтарске преграде.²⁰ У наставку археолошких ископавања 2005. године објекат је у потпуности истражен²¹ и том приликом је утврђено да се ради о остацима већег зиданог ложишта.²²

Историјат последњих година страдања цркве Светог Илије могуће је реконструисати из расположивих писаних података. Тома М. Бацетић памти да 1846. године храм Св. Илије још увек има вероватно оштећену камену куполу, фреско осликане зидове и натписе.²³ Игуман манастира Бање Дионисије Поповић у свом „малом дјелцу” *Описание обштежителнаго манастира Бање*, 1857. године, пише: „Има мала друга црква одвоена од велике едан аршин. И она е исто тако сазидана, но е имала едно велико кубе. У стара времена на сву прилику обадве су имале по едно велико кубе. Изнад овог места је дописано: то је крам свети пророк Илија.”²⁴ Исте године руски дипломата Александар Гилфердинг, боравећи у манастиру Бањи, на празник Светог Илије, нешто више података даје и о судбини цркве Светог Илије: „Посао обнављања манастира преузели су на себе калуђери који су раније

19 М. Бунарџић, *Манастир Светог Николе у Бањи*, Гласник Друштва конзерватора Србије 28 (Београд, 2004) 77–78.

20 М. Чанак–Медић, *нав. дело*, 19.

21 Републички завод је у септембру 2005. године наставио и завршио ревизиона ископавања у и око остатака цркве Св. Илије. Радовима је руководила М. Бунарџић, а чланови стручног тима били су: Р. Бунарџић, С. Дерикоњић, Г. Ратковић, С. Клочар, Н. Милијашевић и Н. Глигорић.

22 Резултати свеобухватних археолошких истраживања цркве Св. Илије и манастира Бање се припремају за објављивање.

23 Т. М. Бацетић, *нав. дело*, 87.

24 М. Шаkota, *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја, III. Непубликовани извештај о стању манастира Бање из 1857. године*, Саопштења X (Београд 1974) 15.

живјели у манастиру Св. Тројице код Пљеваља или Таслице (Херцеговина). Они су искрчили шуму у манастирском кругу и обновили једну од старих цркава. Другу, на жалост, нису поштедјели, него су њене зидове порушили да би могли употрјебити камен за довршавање прве цркве.”²⁵ Годину дана касније Т. Бацетић, вративши се после 12 година одсуствовања, изненађен променом, сећајући се прошлости каже: „...учинило ми се да сам забасао у некакво ново место. И сам манастир са својом обурваном куполом учинио ми се мањи и гори од претходног. Сви старински унутрашњи и спољашњи украси су били унуштени и на целој околини стајао је печат разарања. Било ми је жао старинских народних споменика уништених оскрнавитељском руком користољубивих незналица и упутио сам се капели св. Илије да погледам фреске светаца и натписе који су некада красили њене зидове, али су и они такође ишчезли. Штавише на неким местима није остало чак ни трага од ранијих темеља већ је само с јужне стране штрчао унакажени стуб који је лично на развалину тврђаве, о ранијем каменом крову није било ни помена.”²⁶ Локација цркве Св. Илије је после њене разградње временом заборављена. На првим сачуваним фотографијама манастира Бање нема видљивих трагова њеног постојања.²⁷

Најновијим откопавањима њених остатака обухваћени су и делови спољних простора, те је констатовано да се гробље ширило на све стране.²⁸ Грбови су укопавани у слој постепено формираног наноса и најчешће су допирали до нивоа слоја суге. Занимљиво је да је површина тла у време сахрањивања, а вероватно и градње цркве Св. Илије била знатно нижа, па су насипањем и нивелисањем положени надгробници потпуно затрпани. У слоју нивелисања, у сонди северно од цркве Св. Илије пронађена је поломљена плоча, поклопац каменог сандука – кивота. Приликом документовања и објављивања опредељен је као плоча мањег дечјег гроба.²⁹ Како се у овом случају очигледно ради о поклопцу каменог кивота у коме су чуване мошти,³⁰ а који се налазио вероватно прислоњен уз неки од зидова у унутрашњости цркве Св. Николе, остаје отворено питање којем Јовану је четвртог априла даван помен: највероватније је у питању један од четири дабарска епископа.³¹ Исто тако у првим слојевима откопа засипа унутрашњости цркве пронађен је већи број поломљених посуда за воду, пшњака и металних предмета.³² Чини се да је после разарања и простор унутрашњости цркве, у једном тренутку

25 А. Гилфердинг, Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији, Сарајево, 1972, 113.

26 Т. М. Бацетић, нав. дело, 87.

27 М. Шакота, Ризница манастира Бање код Прибоја, Београд 1981, 25.

28 Археолошка ископавања 2003. и 2005. године. Документација Републичког завода.

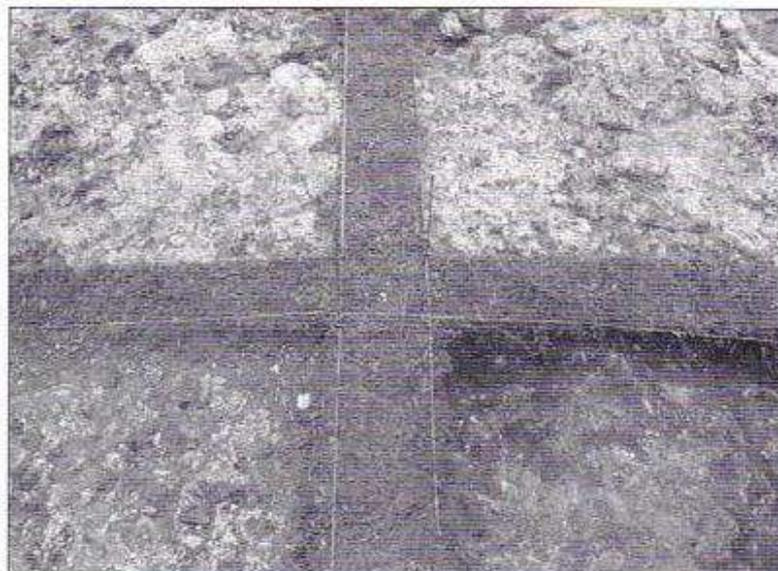
29 М. Јанковић, Вања код Прибоја, манастирски комплекс и некрола, Археолошки преглед 22 (Београд 1981) 121; М. Шакота, Епиграфски приложак манастиру Вањи, Саопштења XX–XXI (Београд 1988/89) 181

30 Поклопац веома подсећа на сачуване поклопце кивота у манастиру Студеници.

31 Сава епископ Шумадијски, нав. дело, 238–239.

32 Археолошка ископавања 1975. године. Документација Републичког завода.

Сл. 8
Археолошки контролни профили
по средини остатака манастирске
куле

Сл. 9
Северозападни угао куле уклоњен у
оквиру оградног зида

Сл. 10
Остаци северног зида куле

био нивелисан шупом из неког порушеног објекта у близини.³³ У засипу унутрашњости цркве насталом после ископавања 1975. године, у јужном делу олтарског простора пронађен је приликом ревизионих ископавања (16.09.2003. године) бронзани печатњак манастира Светог Николе у Дабру. Посебна занимљивост печатњака је што су у унутрашњем делу, уместо Светог Николе коме је посвећена првобитна црква, представљена Света три јерарха. Остаје нејасно да ли се ради о првом – главном печатњаку манастира или је ово био резервни тј. други печатњак.

*

Северозападно од остатака цркве Св. Илије, на зараслим рушевинама које путописци и истраживачи XIX века (уз по неку легенду везану за њихову идентификацију) редовно спомињу, такође су вршена археолошка истраживања (сл. 8).³⁴ Ни расположиви подаци којима су ове рушевине идентификоване као кула, ни започета сондирања шездесетих година XX века,³⁵ нису били довољни за њену потпуу атрибуцију. Да ли је првобитно манастирско обзиђе припадало Идрисијевом Граду Бањи или је оно (касније) изнова подигнуто, не зна се али је сигурно да се на овом простору пре подизања куле налазило гробље и са унутрашње и са спољашње стране бедема. Гробље се завршавало на самој обали, у сигу дубоко усеченог канала којим је отицала вода из бањских извора. Археолошким ископавањима нису утврђени ни разлог ни време када је део бедема порушен и на његовом месту подигнута кула (сл. 9). Дубоко укупани темељи куле обухватили су и делове гробова па су поједине људске кости до данашњег дана чврсто спојене са кречним везивом уз основну масу темеља. Да ли је на овом делу пре подизања куле била нека капија или излаз из манастирске порте није јасно, мада неки детаљи на то упућују. За спољну оплату куле искоришћена је локална бела сига, тесана у изразито велике квадере који неодољиво подсећају на зидање појединих партија на цркви Светог Николе (сл. 10). Зидање је извршено у правилним хоризонталним редовима. Димензије основе куле су 11,40x11,10 метара, а дебљина зидова је око 2,50 метра. Унутрашњост куле је све до висине улаза, испуњена нешто лошијим материјалом тј. ломљеним каменом у кречном везиву са доста ломљених ситнијих комада сиге. Спајање са старијим бедемом извршено је у техници зазиђивања.

Још увек нема довољно терепских података за прецизније датовање куле, али се њена градња, на основу релативне хронологије, може везати за једну од већих обнова или изградњи храма Св. Николе, на шта указује читав низ архитектонских и грађевинских детаља. Није утврђено ни колико је кула трајала и када је порушена, али је занимљиво да је оплата

33 М. Чанак–Медић, *нав. дело*, 16, нише да су Турци после 1858. године, преко засутих остатака цркве, подигли малу зграду која је служила као кухиња.

34 Археолошка истраживања су обављена током септембра и октобра 2005. године. Документација Републичког завода.

35 Прва сондажна ископавања око остатака куле, обавила је А. Јуришић 1964. године. Документација Републичког завода.

Сл. 11 – Северни контролни профил, поглед са запада

– спољни зидови куле, пажљиво демонтирана и вероватно уграђена у неки други објекат. Рушење њеног језгра и искоришћавање камена је изразитије према црквама Св. Илије и Св. Николе, што би могао бити индикатор за шта је грађевински материјал искоришћен. Легенде које су формиране око рушевина куле свакако су биле разлог зашто је по средини њеног источног, очуваног језгра направљен пробој и језгро раскопавано до носећих зидова, у потрази за сакривеним благом.³⁶ Машту људи свакако су потхрањивали и отвори од иструлелих греда дрвених роштиља који су статички учвршћивали њене зидове.

На откопаном делу дна и у падини канала којим је текла вода из бањских извора (сл. 11), нађена је велика количина ситнијих уломака топљења обојених метала, згуре и шљаке, што указује на евентуалну близину неке мање ливнице.

Спаљени објекат са тремом и кровом од шиндре, призидан уз источни зид куле и уз спољни бедем, преко старијег гробља, сачувао је до наших

³⁶ С. Поповић је погрешно претпоставила да се ради о засвођеном унутрашњем простору куле В: С. Поповић, *Крст у кругу*, Београд 1993, 210.

дана оставу од 141 комада сребрног новца кованог крајем XVI и у првој половини XVII века (сл. 12). Међу пронађеним сребрним талирима налази се један ливени фалсификат из тог времена. Око куле је неко време накоп њеног подизања и даље вршено сахрањивање са прилагођеном оријентацијом гробова према новоизграђеним зидовима.

*

Чувени напис из оближњег Избичња обавештава нас да епископ Стефан, за време владавине цара Јустинијана, између осталих грађевина, подиже и бање.³⁷ Истраживање могућности коришћења издашног минералног извора на Бањи у античком периоду, као и предузета детаљна проучавања њене шире околине допринеће расветљавању разлога подизања манастирске целине Светог Николе на овом месту.

Сл. 12 – Део оставе сребрног новца нађене у слоју пожара

37 И. Николајевић, *Пријеполје и околина у рановизантијско доба*, Зборник Сеоски дани Сретена Вукосављевића III (Пријеполје, 1976) 202–203.

КАТАЛОГ НАЛАЗА

1. Печатњак за восак, XV–XVI век

Округли печатњак неравних ивица, плочасто ливен са ојачањем у средини које је изведено у облику цвета у кругу, са дванаест латица и правоугаоним средишњим испупчењем за прихватање. Глава печатњака је плитко гравирана са доста оштећеном површином у облику мањих и већих кратера. Уз спољну ивицу је текст који почиње знаком крста. Средишње поље одвојено је од текста дубоком линијом тако да је поједина слова на неким местима додирују. У средишњем пољу су шематизовано али са јасним атрибутима представљене три допојасне фигуре светаца. изнад нимбола простор је испуњен текстом.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије, 2003.

Материјал: олово? ливење, гравирање.

Величина: пречник 5,1 cm, дебљина главе 2–3 mm, очувана висина 8 mm.

2. Поклопац кивота, XIII–XIV век

Поклопац кивота у деловима, поломљен. Клесан је од студеничког мермера. На горњој равној површини поклопца сандука је подужни натпис: *месеца априла четвртог дана престапи се раб божји Јован* (савремени превод). На доњој страни поклопца дуж ивица јасно се оцртава тамнија трака настала услед дужег стајања на отвореном простору. Светлија унутрашња правоугаона површина величине 28x108 cm представља спољну величину сандука кивота. Рачунајући и дебљину зидова сандука, у преостали простор једино су могле бити смештене мошти.

Место налаза: сонда 34, северно од цркве Св. Илије, 1980.

Материјал: студенички мермер, клесање.

Величина: 120x38 cm (фрагментован).

Литература: М. Јанковић, *Banja kod Priboja, manastirski kompleks i nekropola*, *Arheološki pregled* 22 (Београд 1981)

121; М. Шакога, *Епископски приложак манастиру Бањи*, *Саопштења XX–XXI* (Београд 1988/89) 181–182.

3. Дивит, XVI–XVII век

Прибор за писање састављен из два дела. Две дуге бакарне или бронзане цевчице за чување пера спојене су лименим тракама украшеним пунктирањем. Обе цевчице се затварају увлачењем поклопаца од танког лима покривеног сребрним калотастим капицама причвршћеним за цеви ситним ланчићима од двоструко уплетене сребрне жице. На истом месту је прикачен и нешто јачи сребрни ланчић за вешање прибора. Обе цеви су украшене укуцаним паралелним цикак линијама. На горњем крају спојених цеви причвршћена је осмоугаона цилиндрична посудица од танког лима са поклопцем. Доњи и горњи руб посуде украшени су и ојачани такође украсним тракама. По средини пет поља цилиндра аплициран је украс од лима са пет полудрагих усапљених каменова од којих је један испао. Посуда се затвара углављивањем нешто ширег осмоугаоног поклопца причвршћеног за посуду са две шире кружне тракасте шарке. Поклопац је са горње стране украшен аплицираним листоликим украсом са једним ужљебљеним полудрагим каменом (?). У унутрашњости посуде сачувана је већа количина окамњеног или осушеног црног мастила.

Место налаза: просторија западно од куле, уз манастирски оградни зид, 2005.

Материјал: бронза, калај, сребро, искуцавање, гравирање.

Величина: дужина цевчица са поклопцима 20,5 cm, пречник цеви 0,9 cm, висина посуде за мастило (без поклопца) 5 cm, ширина посуде 4,3 cm.

4. Остава сребрног новца, крај XVI – права половина XVII века

По поду просторије растурина остава 141 примерка сребрног новца, највероватније сакривена под дрвеним кровом (кров од шиндре) простора прислоњеног уз источни

зид куле и манастирски оградни зид. Остала се највећим делом састоји од пољских талира и денара краља Сигисмунда, талира цара Фердинанда и шпанских денара. Занимљивост оставе чини један примерак талира фалсификованог ливењем.

Место налаза: наткривени простор источно од куле 2005.
Материјал: сребро, ковање.

5. Наушница, XII–XIII век

Сребрна наушница наросканог типа израђена у техници филиграна и гранулације. На доњој половини карике налазе се три колена израђена од крупних гранула и постављена на подједнаком одстојању. Између њих су наизменично постављени водоравни нивови филигранске жице и ситних гранула. Са горње стране оба ивична колена налази се по неколико навоја филигранске жице.

Место налаза: сонда 34, северно од цркве Св. Илије.
Материјал: сребро, ливење, филигран, гранулација.
Величина: R 3,1 cm, дебелина карике 0,3 cm.
Т. инв. бр: 117/1980.

Литература: М. Јанковић, *Banja kod Pribaja, manastirski kompleks i nekropola*, *Atheološki pregled* 22 (Beograd 1981), 121, T. LXXIII, sl. 10.

6. Дугме, XV–XVI век

Округло шупље ливено дугме са високом ушицом на горњем делу.

Материјал: сребро, ливење.
Величина: R 2,3 cm.

7. Оков краја каиша

Метални оков краја тањег каиша, са отворима за причвршћивање нитовањем.

Место налаза: сонда 22/1978.
Материјал: сребро, лемљење.
Величина: дужина 3,6 cm, највећа ширина 1,6 cm

8. Крст

Мањи крст – привезак са расцветаним крајевима и извијеном ливеном алком за вешање. Предња страна украшена је нивовима брадавичастих задебљања.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.
Материјал: бронза, ливење.
Величина: 3,8x2,3 cm.
Т. инв. бр: 99/1975.

9. Рукохват крста

Шестострани рукохват ручног или процесионог крста од шупљо ливене бронзе са пљоснатом полигоналном јабуком. Сачуван је део за насађивање, вероватно дрвеног крста.

Материјал: бронза, ливење.
Величина: очувана дужина 19,5 cm, пречник јабуке 5,3 cm.

10. Клатно звона

Клатно мањег звона са луковичастим телом за ударање. Отворена алка за причвршћивање је савијена и према крају истањена.

Материјал: гвожђе, ковање.
Величина: дужина 10,7 cm.

11. Брава потапајућа, XV–XVII век

Четвртаста брава од кованог гвожђа и лима са механизмом за закључавање. На угловима има четири перфорације за ексерс.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије, 1975.
Материјал: гвожђе, ковање.
Величина: 12,5x14 cm.

12. Брава потапајућа, XV–XVII век

Правоугаона брава од кованог гвожђа и лима са механизмом за закључавање. На угловима има четири перфорације за ексерс.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије, 1975.
Материјал: гвожђе, ковање.
Величина: 9,5x14 cm.

13. Кључ, XVI–XVII век

Кључ са пуно кованим телом. Дршка је плочаста округла, а језичак велики са три зуба.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.
Материјал: гвожђе, ковање.
Величина: дужина 17 cm.
Т. инв. бр: 113/1975.

14. Калауз, XVI–XVII век

Дуги кључ - калауз са округло савијеном и посувраћеном дршком. Језичак је правоугаони, покрстан, а за тело кључа је причвршћен закивком.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије 1975.
Материјал: гвожђе, ковање.
Величина: дужина (са језичком) 23 cm.

15. Оков са резом, XVI–XVII век

Пуно ливено тракасто тело окова има перфорације на оба краја. Перфорација на слободном крају је велика и издужена. Кроз мању кружну перфорацију провучена је реза чије тело је правоугаоног пресека са шпичастим крајевима у облику куке (један крај је оштећен).

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије 1975.
Материјал: гвожђе, ковање.
Величина: дужина окова 15,8 cm, ширина окова 2,5 cm.

16. Карабињер, XIX век

Карабињер са профилисаним алком за качење за каиш и радним делом закаченим за држач резе.

Материјал: гвозђе, ковање.

Величина: дужина 11,8 cm.

17. Спојница

Округла спојница од гвозденог лима.

Материјал: гвозђе, ковање.

Величина: R приближно 7,5 cm.

18. Чакља

Чакља у облику издужене зарубљене купе са једном савијеном и раскуцаном страном док је друга пресечена. Усадник за дрвену мотку има отвор за причвршћивање клином.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије, 1975.

Материјал: гвозђе, ковање.

Величина: дужина 13 cm.

19. Нож – бритва, XVII век

Широко сечиво са преломљеном горњом ивицом. Дршка је кратка, повијена са кружном перфорацијом. На телу је још једна перфорација за осигурач.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије, 1975.

Материјал: гвозђе, ковање.

Величина: дужина 12,3 cm, највећа ширина 2,3 cm.

20. Тег (?)

Мањи шупљо ливени тег испуњен оловом. Дно оштећено, без знакова обележја контроле. Педостаје кука за вешање.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.

Материјал: бронза, олово.

Величина: дужина 6 cm, највећа ширина 3,9 cm.

Т. инв. бр: 117/1975.

21. Поклопац кутијице, XIX век

Поклопац мање овалне кутијице са очуваним шарниром и осовином на једној дужи страни, док је на другој мањи отвор механизма за причвршћивање. На поклонцу је гравирани украс.

Место налаза: сонда 22/1978.

Материјал: бакарни лим, пресовање, гравирање.

Величина: 10,7x4,7 cm.

22. Тањир, XVIII век

Дубоки калајни тањир благо уздигнутог обода. На доњој страни су три поновљена печата радионице, утиснута у облику троугла. Околна површина изгребана је од употребе.

Материјал: калај.

Величина: пречник 22,8 cm.

23. Тањир, XVIII век

Дубоки калајни тањир благо уздигнутог обода. На доњој страни су три поновљена печата радионице, утиснута у низу. Дно деформисано од коришћења.

Материјал: калај.

Величина: пречник 21,6 cm.

24. Бокал, XVIII век

Бокал са извученим и наглашеним изливником рађен од фајанса бело глеђосан, са витко издуженим вратом и веома наглашеним кришкастим трбухом који се завршава високом шупљом стопом облика зарубљене купе. Профилисана тракаста дршка према врху се шири, док је доњи део украшен са два листића облика крина и чепастим задебљањима. Птица издуженог повијеног кљуна која је окружена цветовима стоји на дршци једног цвета. Боје: јарко жута, наранџаста, плава и браон.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије 1975.

Материјал: фајанс, глеђосање, сликање.

Величина: висина 16,2–17,8 cm, R обода 9–9,2 cm, R стопе 7,6–9,1 cm, дршка 3 cm, ширина трбуха 12,6 cm.

Литература: М. Шакога, *Ризница манастира Бање*, Београд 1981, 154; Исто, *Животис ризница и њен садржај и други покретна добра манастира Бање*, Манастир Светог Николе у Бањи код Прибоја, Споменница поводом стогодишњице обнове 1902–2002, Прибој, 2002. године, 84, бр. 74.

25. Бокал, XVIII век

Бокал широког отвора са извученим и наглашеним изливником рађен од мајолике. Обод претенасто задебљан. По средини врата хоризонтално ребрасто задебљање. Трбух је бокаст, наглашено искришкан, оивичен са два пластична хоризонтална ребра. Стопа облика зарубљене купе украшена у круг утиснутим убодима. Пуна кружна вертикална дршка спаја средину врата и трбуха.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.

Материјал: мајолика, глеђосање.

Величина: висина 17 cm, R обода 10,9–11,3 cm, R стопе 8,9 cm, дршка 1,7 cm, ширина трбуха 12 cm.

Т. инв. бр: 2/1975.

Литература: Исто, 85, бр. 75.

26. Бокал, XVIII век

Бокал са веома издуженим вратом који се према врху благо сужава и завршава тек назначеним заобљеним ободом. У доњем делу врат постепено прелази у заобљени спуштени трбух. Бокал је глеђосан сивомаслинастом глеђи неједнаке боје.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.
Материјал: пречишћена глина, глеђосање.
Величина: висина 24 cm, R обода 7,7–7,9 cm, R дна 8,1 cm, дршка 1,6 cm, ширина трбуха 12 cm.
Т. инв. бр: 61/1975.

Литература: *Исто*, бр. 76.

27. Здела са стопом, XVIII век

Конична здела на наглашеној високој стопи, зелено глеђосана споља и изнутра. Обод споља извијен и наглашен, украшен зупчастим исечањем.

Место налаза: сонда 16.
Материјал: пречишћена глина, глеђосање.
Величина: висина 10,5 cm, R обода 17,9 cm, R стопе 8,9 cm, ширина трбуха 14 cm.
Т. инв. бр: 125/1978.
Литература: *Исто*, бр. 78.

28. Чаша са стопом

Чаша на високој купастој наглашеној стопи. Делимично глеђосана светло зеленом глеђи споља и изнутра.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.
Материјал: пречишћена глина, глеђосање.
Величина: висина 7 cm, R обода 7,5 cm, R стопе 5,2 cm
Т. инв. бр: 52/1975.
Литература: *Исто*, бр. 79.

29. Лонац

Зднaсти лонац рађен на витлу од глине са додатком песка и ситног кварца, црвене боје печења, необрађене површине. Има наглашен врат и кратки извијени заобљени обод. Дно равно, ненаглашено.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.
Материјал: глина.
Величина: висина 21 cm, R обода 15,7 cm, R дна 12,6 cm, ширина трбуха 21 cm.
Т. инв. бр: 66/1975.
Литература: *Исто*, бр. 77.

30. Тестија, XVIII век

Тестија рађена на брзом витлу, жућкасто бело печена, сликана и глеђосана безбојном глеђи. Широка тракаста на спољну страну профилисана дршка спаја горњи део трбуха са средином профилисаног врата. Изливник (сисак) вертикалан, при врху сужен и повијен. Дно равно, благо наглашено. Највећи део површине трбуха прекривен цртежом цвећа и лишћа.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.
Материјал: глина, сликање, глеђосање.
Величина: висина 30,8 cm, R обода 9,1 cm, R дна 10,7 cm, ширина дршке 3,9 cm, ширина трбуха 20 cm.

Т. инв. бр: 64/1975.

Литература: *Исто*, бр. 80.

31. Тестија, XVIII век

Тестија рађена на брзом витлу, жућкасто бело печена, сликана и глеђосана зеленкастом глеђи. Широка тракаста на спољну страну профилисана дршка спаја горњи део трбуха са средином профилисаног врата. Изливник (сисак) вертикалан, при врху сужен и повијен. Дно равно, благо наглашено.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.
Материјал: глина, глеђосање.
Величина: висина 33,4 cm, R обода 7,7 cm, R дна 12,2 cm, ширина дршке 4,2 cm, ширина трбуха 19 cm.
Т. инв. бр: 65/1975.
Литература: *Исто*, бр. 81.

32. Тестија, XVIII век

Тестија рађена на брзом витлу, жућкасто бело печена, сликана и глеђосана зеленкастом глеђи. Широка тракаста на спољну страну профилисана дршка спаја горњи део трбуха са средином профилисаног врата. Изливник (сисак) вертикалан, при врху сужен и повијен. Дно равно, благо наглашено.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.
Материјал: глина, глеђосање.
Величина: висина 22,7 cm, R обода 6,5 cm, R дна 9,3 cm, ширина дршке 2,5 cm, ширина трбуха 13 cm.
Т. инв. бр: 62/1975.
Литература: *Исто*, бр. 83.

33. Тестија, XVIII век

Тестија рађена на брзом витлу, жућкасто бело печена, сликана и глеђосана зеленкастом глеђи. Широка тракаста на спољну страну профилисана дршка спаја горњи део трбуха са средином профилисаног врата. Изливник (сисак) вертикалан, извучен, при врху сужен и повијен. Дно равно, благо наглашено.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.
Материјал: глина, глеђосање.
Величина: висина 26 cm, R обода 6,5 cm, R дна 9,5 cm, ширина дршке 2,6 cm, ширина трбуха 14 cm.
Т. инв. бр: 60/1975.
Литература: *Исто*, бр. 84.

34. Тестија, XVIII век

Тестија рађена на брзом витлу, жућкасто бело печена, сликана и глеђосана тамно маслинастом глеђи. Широка тракаста на спољну страну профилисана дршка спаја горњи део трбуха са средином профилисаног врата. Изливник (сисак) вертикалан, изразито наглашен при врху сужен и повијен. Дно равно, благо наглашено.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.
Материјал: пречишћена глина, глеђосање.
Величина: висина 24,4 cm R обода 6,4 cm, R дна 8,6 cm, ширина дршке 2,4 cm, ширина трбуха 14 cm.
Т. инв. бр: 59/1975.
Литература: Исто, бр. 85.

35. Тестија, XVIII век

Тестија рађена на брзом витлу, жућкасто бело печена, сликана и глеђосана тамно-маслиностом глеђи. Широка тракаста на спољну страну профилисана дршка спаја горњи део трбуха са средином профилисаног врата Изливник (сисак) вертикалан, при врху сужен, благо повијен. Дно равно, благо наглашено.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.
Материјал: пречишћена глина, глеђосање.
Величина: висина 25 cm R обода 9,2 cm, R дна 11,2 cm, ширина дршке 3,2 cm, ширина трбуха 16 cm.
Т. инв. бр: 63/1975.
Литература: Исто, бр. 82.

36. Пећњак, XVIII век

Пећњак облика зарубљене купе, црвене боје печења. Широко извијеног и заравњеног

обода украшеног плитким концентричним канелурама. Испод обода изражено прстенасто задебљање за учвршћивање у тело пећи. По површини трагови горења на високој температури.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.
Материјал: глина.
Величина: висина 10 cm, R спољног обода 12,4 cm, R дна 4,6 cm.
Т. инв. бр 57 /1975.

37. Пећњак, XVIII век

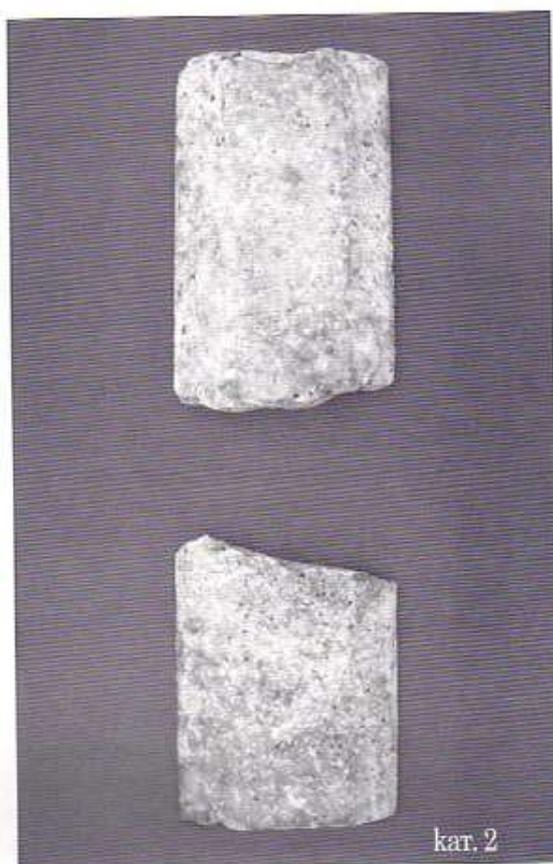
Пећњак облика зарубљене купе, црвене боје печења, изнутра зелено глеђосан. Широко извијеног и заравњеног обода испод кога је изражено прстенасто задебљање за учвршћивање у тело пећи. По површини трагови горења на високој температури.

Место налаза: унутрашњост цркве Св. Илије.
Материјал: глина, глеђосање.
Величина: висина 10 cm, R спољног обода 11,4 cm, R дна 3,8 cm.
Т. инв. бр 56 /1975.

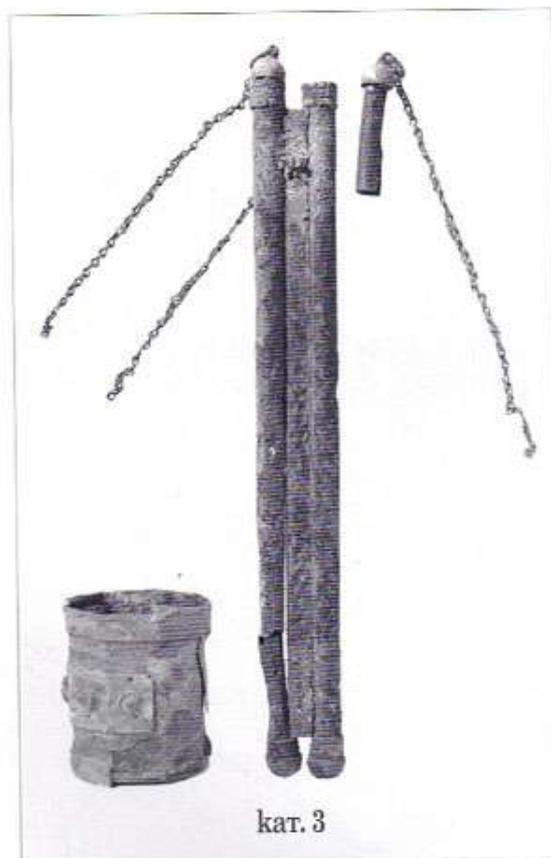

кар. 1

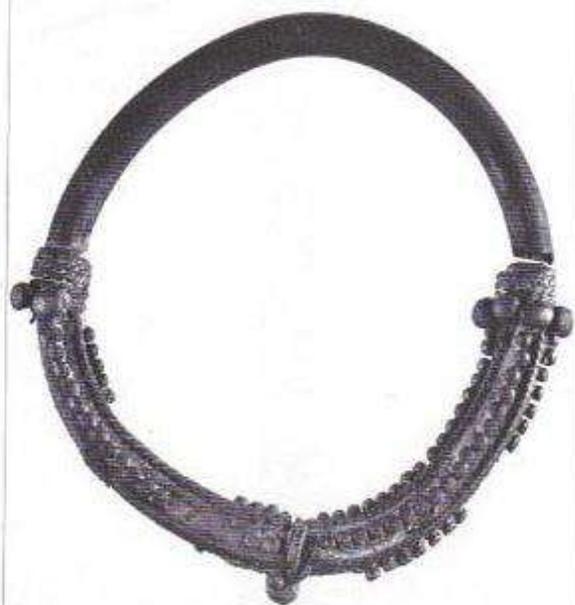
кар. 2

кар. 3

кар. 4

кар. 5

кар. 6

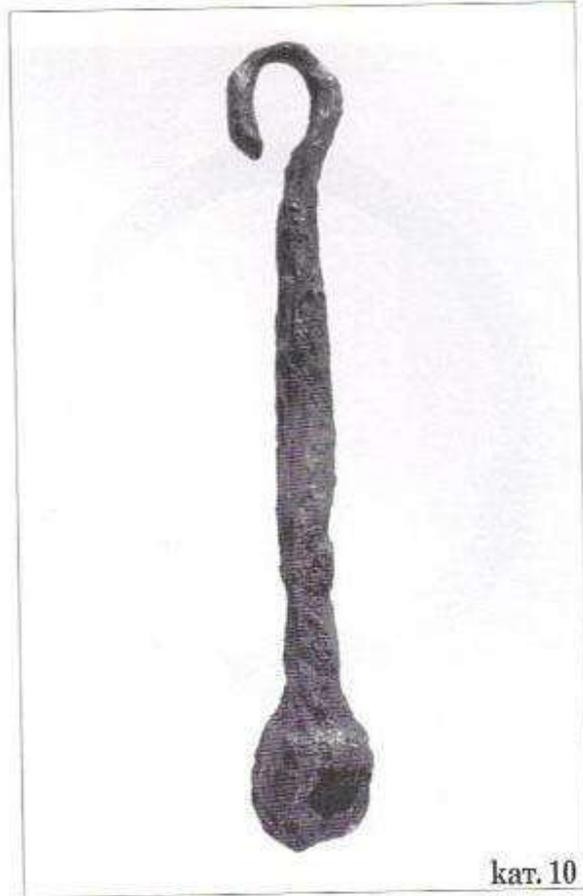
кар. 7

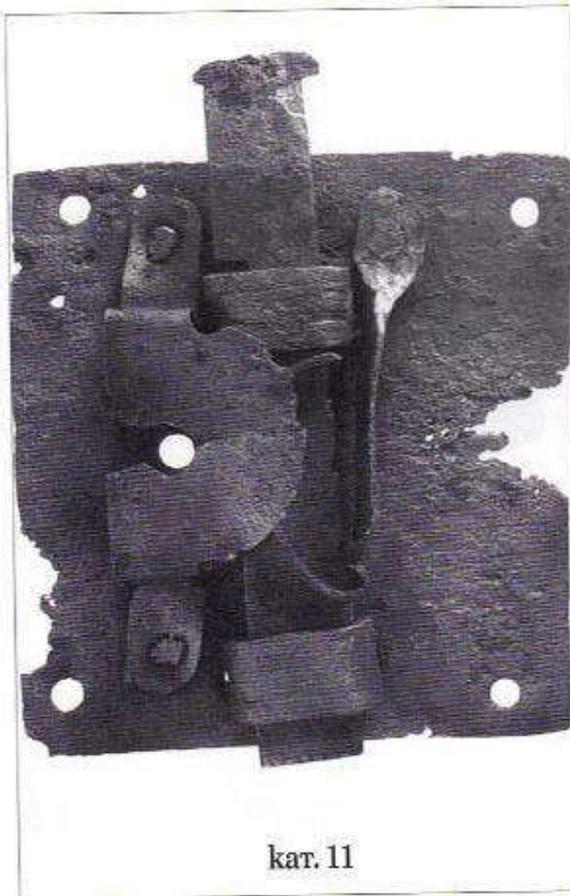
кар. 8

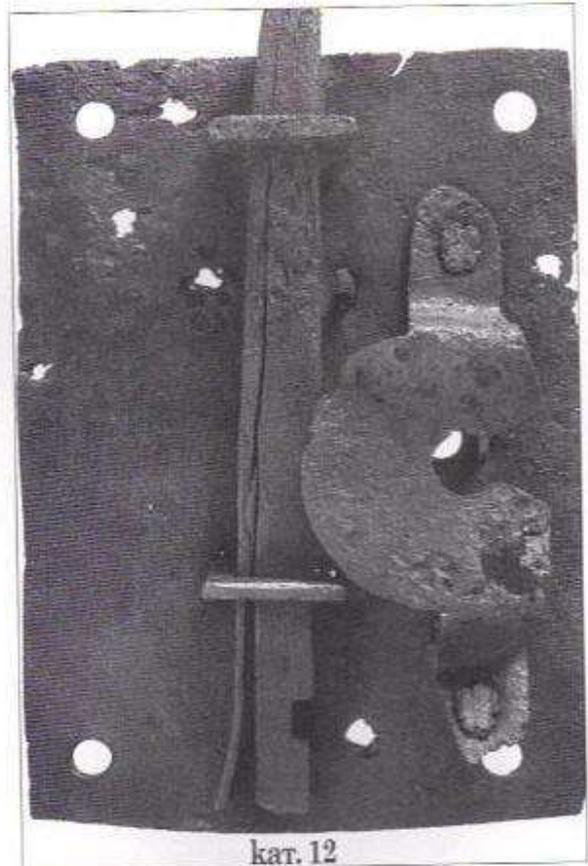
кар. 9

кар. 10

кар. 11

кар. 12

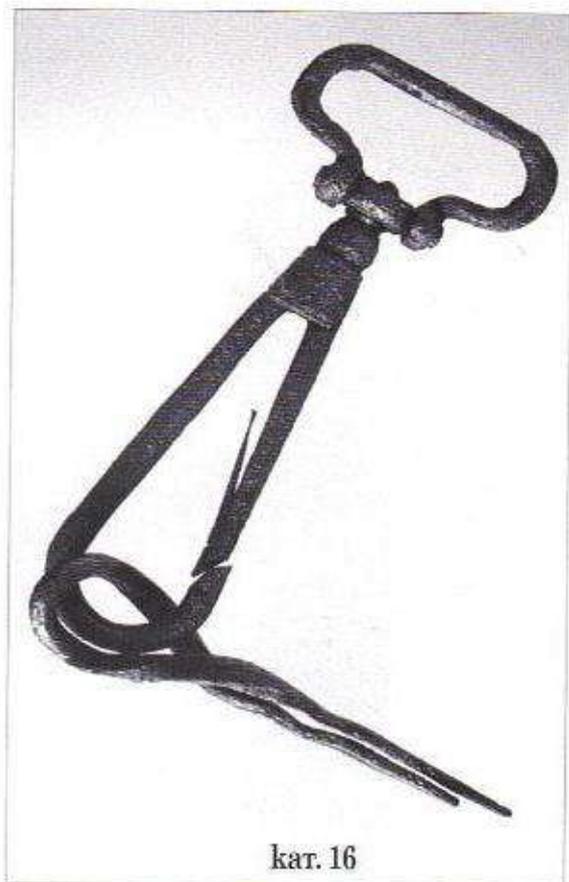
кар. 13

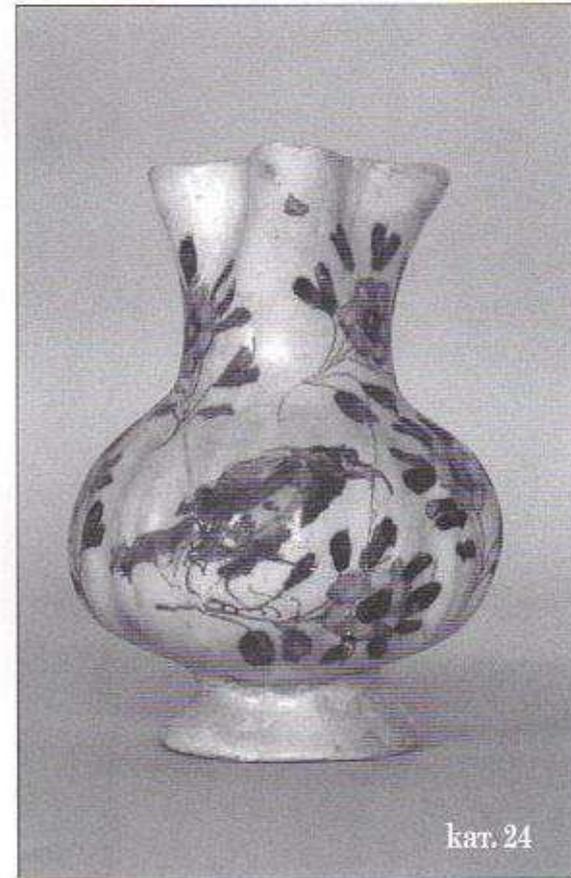
кар. 14

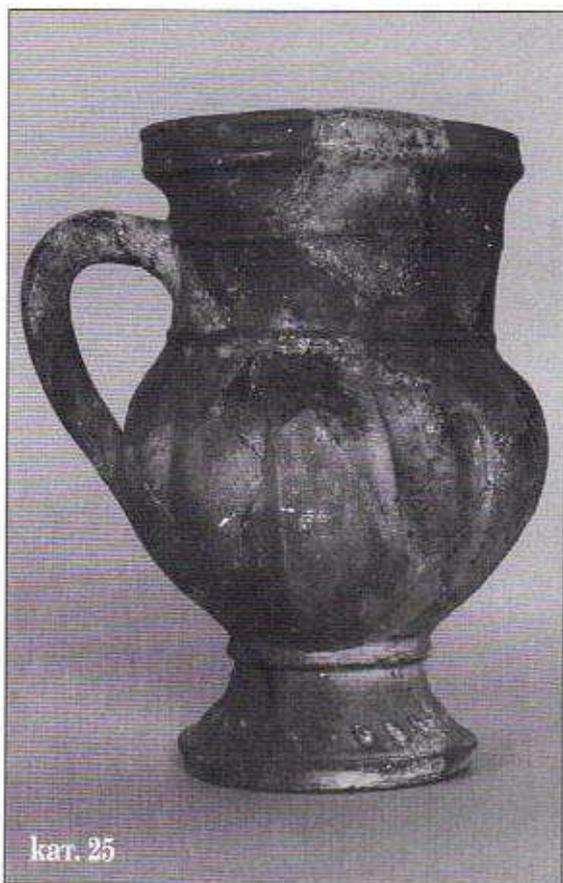

кар. 15

кар. 16

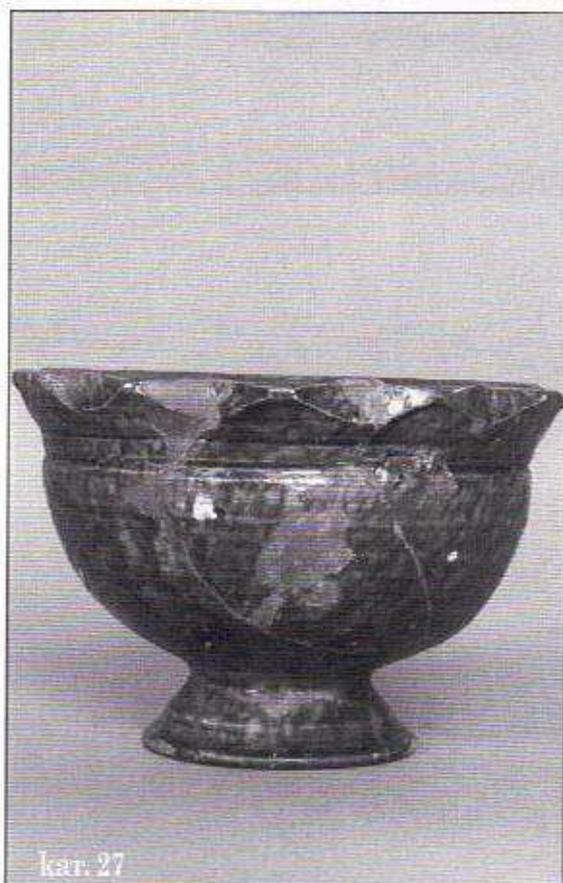

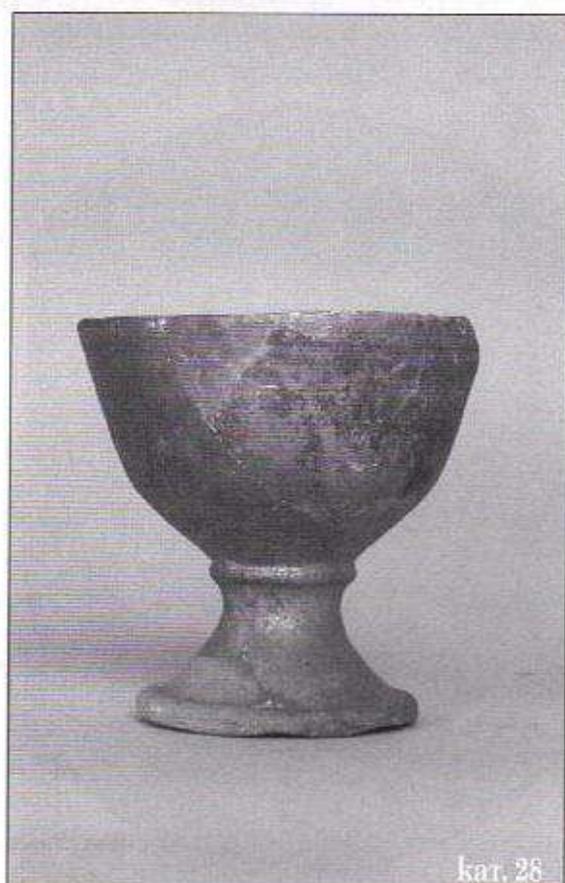
кар. 25

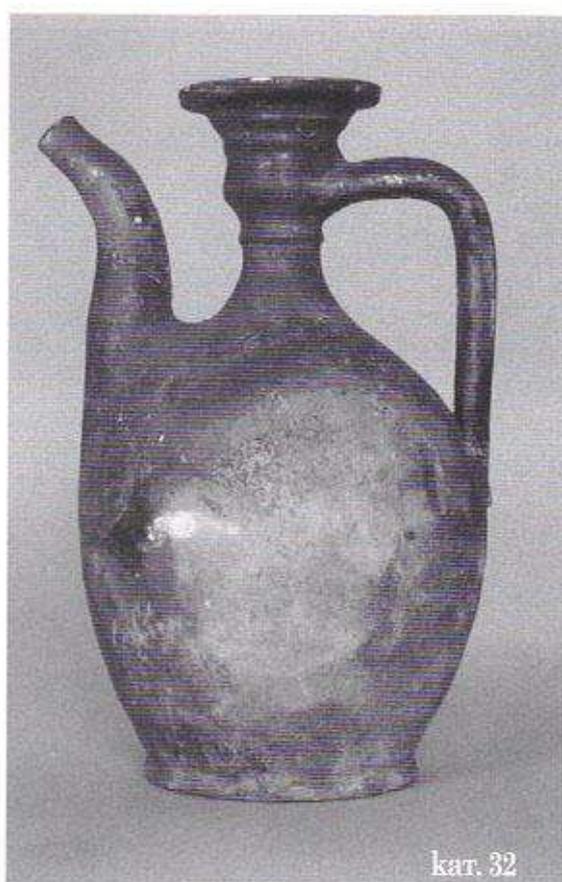
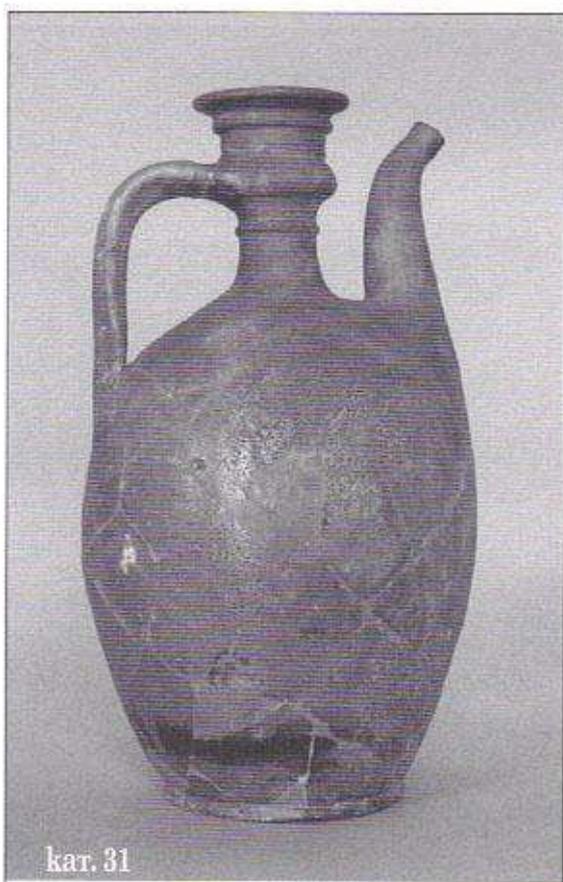
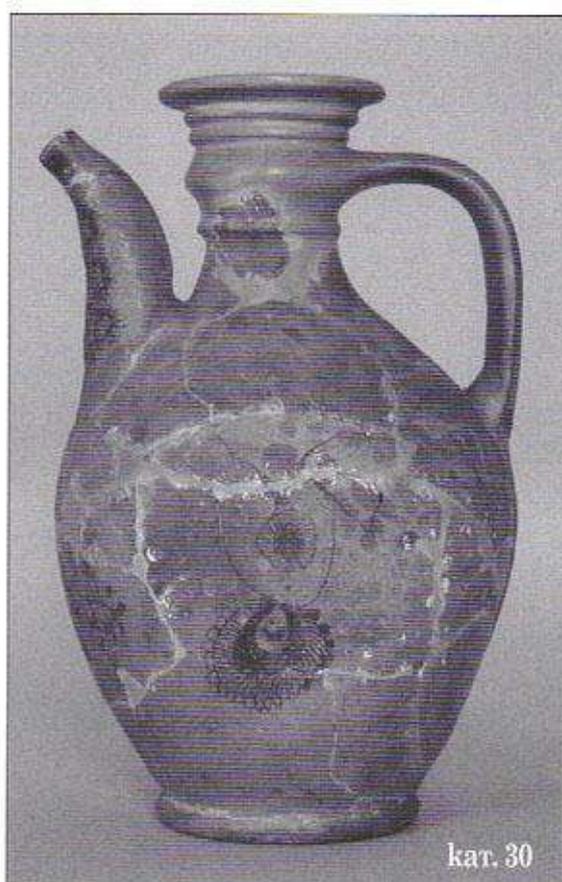
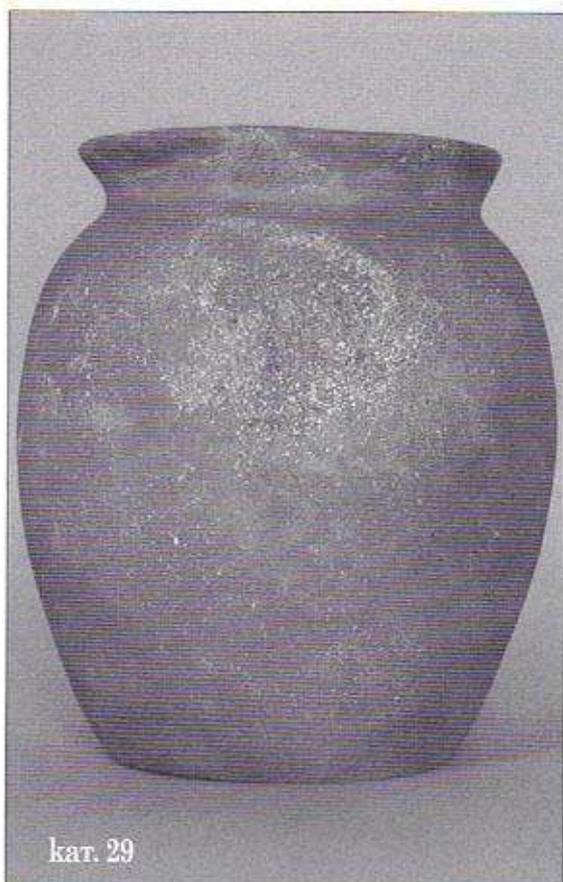
кар. 26

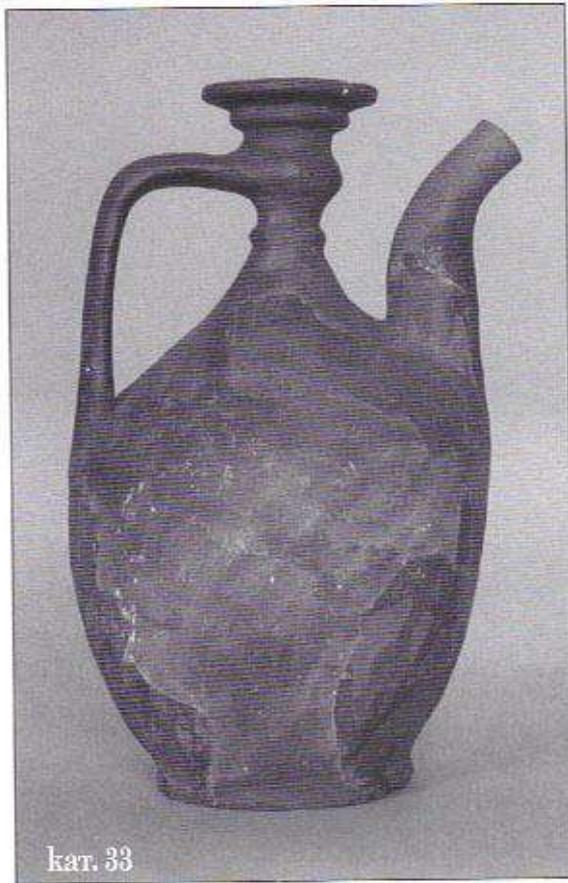

кар. 27

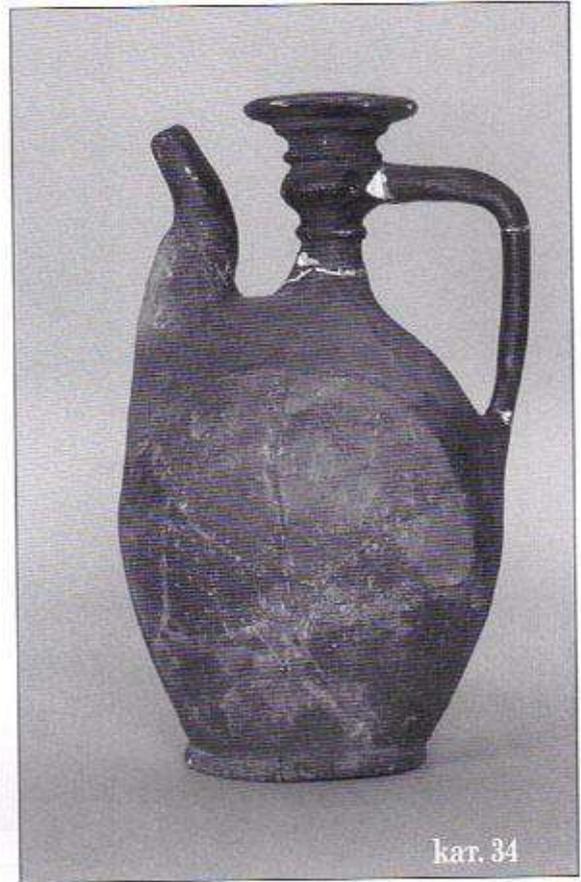

кар. 28

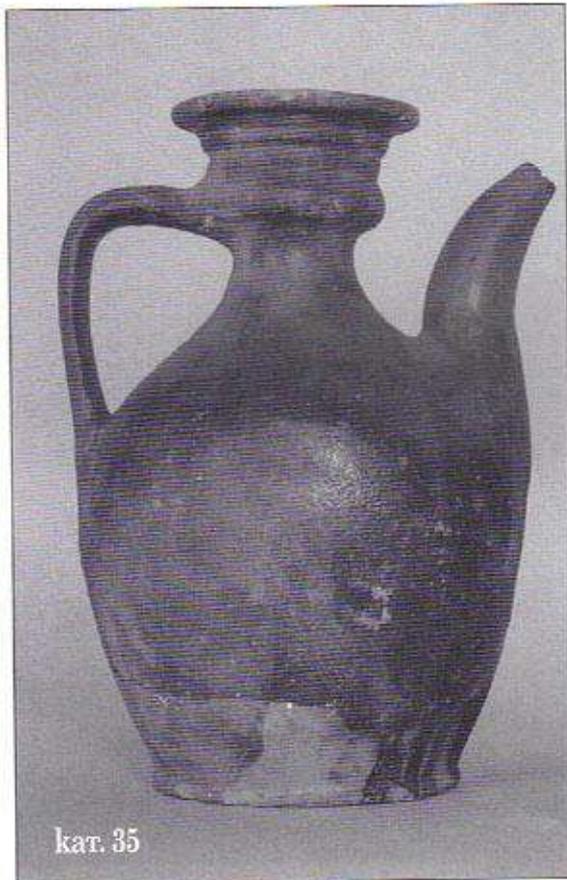

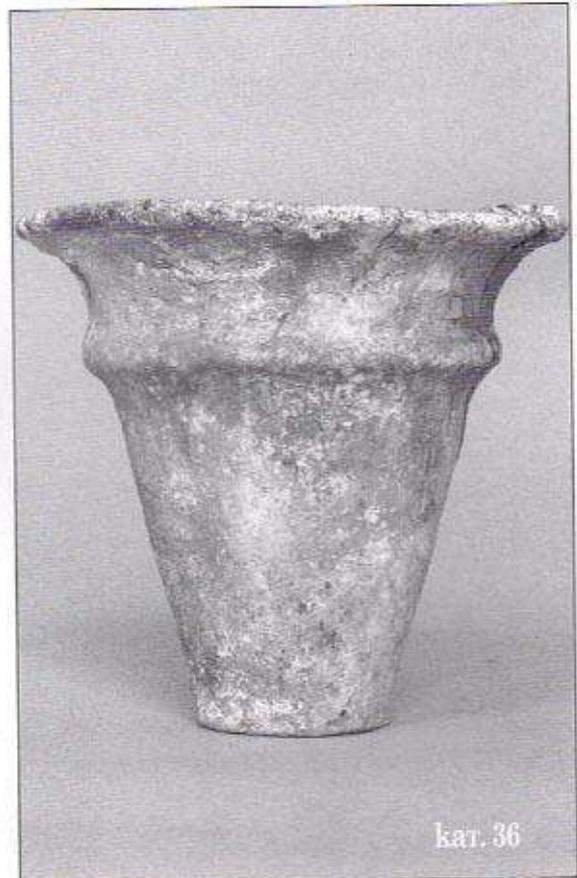
кат. 33

кат. 34

кат. 35

кат. 36

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

904:726.7 (497.11) (083.824)

БУНАРЦИЋ, Марина
Свети Никола у Дабру: каталог изложбе
[аутор текста и каталога] Марина Бунарцић;
[аутор изложбе] Радован Бунарцић;
фотографије: Владимир Червенка, Небојша Милијашевић
Прибој на Лиму: Завичајни музеј, 2006
Севојно: Графопромет. - 34 стр.:
илустр. ; 24 cm

Тираж 500. Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 86 - 82359 - 14 - 6

а) Археолошка налазишта - Манастир Св. Никола (Банја код Прибоја)
Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 134633228

Организацију скупа археолога и штампање каталога помогли су:

Скупштина општине Прибој,
Туристичка организација Прибој и
Аутопревоз „Јањушевић”.

